

յովնազարապետութիւնն ստանձնելէ յետոյ (1893), զոր 16 տարիէ ի վեր կը վարէ անխոնջ եւ արգասաբեր: Իր առաջնորդականները զիւղատնտեսութեան վրայ սիրով կը կարողացուն միշտ:

Ահա այսպիսի եռանդուն Գործչի քիչորն ծառայութեանց քաջ գիտակից՝ կը պատուէ Կ. Կ. Գիւղատնտեսութեան ընկերութեան խորհուրդը գնորդելարը ընդերքով զինքը Ընկերութեան պատռուաւոր անդամ՝, իր անուան կ'որոշէ քսնալ Նոյ. 21 | Դեկտ. 4ին մասնաւորապէս միտ եւ “ի լոյս ընծայել յոբնելանկարիս ժողովածոս յողումների” զիւղատնտեսութեան զանազան շարքերի, նախամիծարպալէս անասնապահութեան եւ կաթնատնտեսութեան մասին:,,

Ի սրտէ ուրախակից ենք համարկիրներու հետ Մեծ. Յոքելեարին, եւ կը մտղմնք ջերմապէս նաեւ ոսկեղէն Յոքելեան՝ աւելի փայլուն, աւելի արդիւնաւոր:

Հ. Ն. Ա.

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ԱՌ. ՏԵՐ-ՅԱՐՈՒԹԻՅՆԵԱՆ, Պոռչեան եւ Նրա զրական գործունէութեան արժէքը: Հրատարակութիւն՝ Հայկ Յովհաննիսեանի. Նոր-Նախիջեան. Յպ. Սերովքէ Ասագեանի 1908. 8^ր 56 էջ. գին՝ 25 կոպ:

Հանգիստ ընթերցողները զանազան առիթներով Պոռչեանի գրական գէմքին հետ ի մօտջ ծանօթանալու պատեհութիւնն ունեցած են. սակայն, առանց տարակուսի, կրնանք ըսել որ այն ակնարկներն հանգուցեալ վիպասանին կենաց վրայ — թէպէտ ձեռնհաս գրիչներու կողմանէ, ինչպիսի են Կ. Տէրեան (Հանգ. 1889. ե. 61) եւ Հ. Հ. Հ. (1908 ե. 58) — միշտ անբաւարար եղած են՝ ինչպէս բնական էր — տեղւոյն անձկութեան պատճառաւ: Առաջկայ տեսարկիս համեմատական լայն ծաւալը գրական մըն է որ անոր մէջ վիպասանին կենքը բազմակողմանի ներկայացում մը գտած է: Առաջին չորս թղթերը բացառապէս անոր կենսագրականին նուիրուած են եւ կը բովանդակեն անոր ծնունդը, մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը եւ ժամանակակից ազգին մտաւոր եւ հասարակական կենաց անկածութեան վիճակը:

Պոռչեան իր նախնական կրթութեան եւ ապագայ գործունէութեան հիմունքը Ներսիսեան վարժարանի մէջ կը դնէ, համառուն կաթողիկոսի հայրենի խնամոց ներքեւ, զոր արդարապէս կը վայելէր իր “ժիր եւ ուշիմ” ցտակութիւններուն շնորհիւ (երես 4). բայց երբ կաթողիկոսին աչքէն կ'իյնայ՝ այնու միանգամով

կը շքանան իր բոլոր ապագայի նկատմամբ փայփայած յոյսերը եւ արտասահման երթալու միտքն նովին իսկ կ'անհետանայ. ահա այսչափ կանուխէն կ'ընտելանայ անոր անփորձ սիրտն պատրանքի դառն գիտակցութեան հետ: Նոյն ատենուան իր ծնողաց խեղճ գրութիւնը սիրփեղու նուիրական պարտքի գիտակցութիւնը՝ կը ստիպէ զինքը իր ծննդավայրն դառնալ ուսուցչութեան պաշտօնով: Բայց շատ չանցիր կրկին Տփղիսի ճամբան կը բռնէ եպիս. քալանի միջամտութեամբը եւ հոն Ներսիսեան դպրոցը խնարհադոյն գասարանի ուսուցիչ կը կարգուի: Եւ ճիշդ այս ժամանակամիջոցին՝ Արեւիկեան իր Վէրք Հայաստանիին բարերար ոյժովն երիտասարդ Պոռչեանը գրական գործունէութեան կը ծնանի: Պոռչեան իր աւջեւ տեսնելով անոր օրինակը՝ գործունէութեան կը հրաւիրուին իր կարողութիւնները եւ կ'երգուի անպատճառ Արեւիկեանի աշակերտելու. այս ոգեւորութեան ամփոքական արդիւնքն կ'ըլլայ իր “Սոս եւ վարդիթեր”ը, յորում իր ընտրած վարպետին նմանելու փոյլը շօշափելի կերպով յայտնի է: Սակայն փոխանակ այդ հրապարակական կենքի սկզբնաւորութիւնը իրեն ապահովել կարենալու, անյաջող պարագաներու երեսէն՝ ինքզինքը թափառաւորիկ կենքի կը մտնէ, որ միջոցին լուսանկարչութենէ սկսեալ մինչեւ ածխափաճառութեան կը ձեռնարկէ գոյութեան կռուին մէջ չընկնելու համար. մինչեւ որ վերջնականապէս 1887ին գարձեալ Ներսիսեան դպրոցը կը հրաւիրուի, ուր “մինչեւ 1900 թ. անձուէր ուսուցիչը գասաւանդում

էր Հայոց լեզու եւ կրօնագիտութիւն, իսկ պարագ ժամերը պարապում է գրականութեամբ» (10): Պաշտան կը մեռնէ 70 տարուան հասակին՝ 1897: 25ին: Ահաւասիկ առաջին գլուխը համառօտիւ:

Մնացած չորս գլուխները կ'ընդգրկեն անոր անհատութիւնը իբրեւ գրող, կը ներկայացուի վիպագիրն իբրեւ այսպիսի՝ իւր ինկութեամբ, բռնած գիրքն՝ ժամանակակից ազդեցութիւններու հանդէպ, «իւր հայեացքը վիպագրութեան մասին, կեղծ գրութիւնը վերաբերու անբնական տեսարաններու նկատմամբ, անոնց մէջ գեղարուեստի բացակայութիւնը, անոնց հեքեմեմային բնութեանութիւնը», մանաւանդ երբ զանցական իրեր ստորագրելու վրայ է խնդիրը, անոնց հրապարակաստական բնութեանութիւնը եւ հոսի յետոյ Պաշտանի արժանատութիւնը իբրեւ, կեղծ գրութիւնը լուսանկարիչ եւ անոր ոճին առանձնայատկութիւնը: Հոս հեղինակին քանի մը գնահատական տեսութիւնները կը ընտանք յառաջ բերել:

Ամէն մարդ գիտէ թէ Պաշտանի գրական բարեմասնութիւնը չափէն կը կայանայ ժողովրդական կեանքը ուսումնասիրելուն մէջ. իր վեպերն հարուստ շաւմարան են ազգային սովորութեանց եւ բարուց, որոնք ապահով կը վտանգուէին եթէ ինքնամոտ ձեռք մը զանոնք չհամարէր: Ներկայացումները միշտ որոշ եղանակի մը գիւղական կեանքն են, բայց վիպական շատազով: Իբր այս կարգի գրող՝ Պաշտան շատ հեռու է տիպայ վիպագրող հանգիստնալէ, եւ այս պատճառաւ ալ քննադատը իրաւամբ առանց կենդանութեան կը համարի հերոսները. առ հասարակ անխնամ թողուած է անոնց «հոգեբանական զարգացումը», որ վեպի մը շնչերակն է: Երբ հորի եղած է գլխաւոր գործողն երկրորդական գեր ունեցողներէն աւելի բարձր բռնել՝ տալով անոր գերիվերելութիւն մը միւսներուն վրայ՝ այն պարագային «ոյժ է տուել երեւակայութեանը, բայց վերջինս ստեղծարարական զօրութիւն չունենալով, կեղծութեան մէջ է ձգել նրան» (17): Պաշտան իբրեւ լեզուաբան ուղղութեան հետեւող գերազանց է իրեն համար, բայց չի գիտեր սերտ կապ, անհատականութեան նկարագիր եւ գեղարուեստական ճաշակ տողորել իր վեպերուն վրայ: Գեղարուեստական արտազրութիւն մը նկատեալ իբրեւ անհատ եւ միասնական ամբողջութիւն մը՝ կարողաքէ ամէն աւելաբանութիւն. այնպէս որ միջանկեալ կամ

երկրորդական գեպքերն իսկ ունենալու են իրենց սեպհական կշիռն ու ձեւը. «միւսգեռ Պաշտանի վեպերը արժանաւորութիւն կ'ունենան այն ժամանակ, երբ միատր վերցնես եւ անխնայ այստեղից այնտեղից թերթեր խուզես: Այս բոլոր թերութիւնները նրանց է, որ նախ մեր վիպասանի միջակ տաղանքը չէ զարգացած եւ երկրորդ՝ ինչպէս երեւում է, գեղարուեստի մասին վերին աստիճանի սահմանափակ տեղեկութիւն է ունեցել» (26):

Բայց քանի որ Պաշտան անզարգացած տաղանդի տէր մըն էր, ինչով մեկնելու է իր այժմեան աւելի քան զգալի ժողովրդականութիւնը: Պաշտան իր այս ժողովրդականութիւնը մասամբ կը պարտի իր վաթսական թուականներէն ասդին ցուցուցած հասարակական գործունէութեան, երբ նախաձեռնութեամբ հետզհետէ շատ մը դպրոցներ բացուեցան կամ բարեկարգուեցան: Բայց գալով անոր իբրեւ գրողի՝ ժողովրդեան առջեւ վայելած համբաւին լսելը Տ. Բարաթիւնեանը թէ ինչ կերպով համբաւեցութեան մէջ կը պահէ անոր գրական թերութիւններն անժխտելի, կ'ըսէ, որ նրա վեպերը ժամանակին մեծ ծառայութիւն են մատուցել մեր նորարդողը գրականութեանը: Նախ նրանք աշխարհաբարի նկատմամբ իրենց որոշ գերն են կատարել, նպաստելով նրանց տարած յաղթութեանը, երկրորդ՝ ընթերցանութեան նիւթ են մատակարարել գրագէտ հասարակութեան... եւ ընթերցանութեան նիւթ տուել դպրոցական սերնդին դասագրքերում զետեղուած՝ հայ հոգւով, պարզ լեզուով գրուած հատուածներին շնորհիւ: Եւ երրորդ՝ որ գլխաւորն է, Պաշտանը վեպերի մէջ տուել է մեծ չափով այն ինչի համար բանասերները նշանակաւուում են մեր մասնագիրներին, որ վերջերս հայկական ներքին կեանքի մասին հարեւանքի կերպով են անցել, կամ բոլորովին զանց են առել: Այս տեսակետից Պաշտան բարձր է կանգնած ոչ միայն իր ուսուցչին, այլ եւ շատ բանահաւաքներից, առաջին Երաբատեան նահապետ բարաւորը, գիւղական կեանքը եւ զխաղաղապէս Աշտարակ գիւղի ներքին կեանքի մանրամասնութիւնները, սովորութիւնները եւ աւանդութիւններին մի կոյտ...: Եթէ մէկը ցանկանայ ուսումնասիրել Երաբատեան գաւառի հայկական կեանքը, անպատճառ ձեռքի տակ պիտի ունենայ Պաշտանի վեպերը, որպէս մի որոշ շրջանի վաւերացումներ: Ահա

ինչու համար Պռուշեանի վէպերը անմեռ կը մնան, հէնց միայն այդ կենդանի երակի շնորհիւ (40—43): Հեղինակը Պռուշեանի ոճին նկատմամբ ջգպանեանի հետեւեալ դատաստանովը կը փակէ իր քննութիւնը. «Ոճը անհաւասար ու պիտակ, ժողովրդական պատկերային դարձուածքներու կը միացընէ պատուելիական ճոռմամբանութիւններ եւ հեռու է այն միացայտ, համասեռ հզօր ժայթքումն ունենալէ, որ Արովանի ոճը կ'որակէ»:

Այս է Յարգ. Բննադատին եղբակացութիւնը իւր էական գծերով: Առաջիկայ գնահատականով Պռուշեանի հեղինակութիւնը մեզի համար ընդ միշտ որոշուած կ'ըլլայ:

Պ. Ս.

Կ. ՂԱՆԾԵԱՆ. — Հայ հեղինակներ. Գ., տպ. Տփղ 1909. 80 էջ 304: Գին 1 ռբ.:

Հանգուցեալ Գ. Անցեանի «Հայ հեղինակներ», ու երրորդ տպագրութիւնն անշուշտ առհաստէայ մըն է բարձրաբարող անոր մեծ գնահատման հասարակութենէ: 1905ին ընդունած իւր ծնունդն՝ այսօր Գ. տպագրութեան կ'արժանանայ, «բարեփոխած եւ հարստացրած», ինքնին հաւաքէ ձեռք: Առաջին երկու տպագրութեանց մէջ հաւաքչին նպատակն եղած էր պարզապէս ծանօթացընել Հայ ուսանողութիւնն իւր ազգային թէ՛ Արեւելեան եւ թէ՛ Արեւմտեան նշանաւոր հեղինակներուն հետ, նախ անոնց կենսագրութիւնը համառօտիւ գծելով, եւ ապա միտքն ու գաղափարը փոքր ի շատէ ցոլացընելով անոնց գրութիւններէն քաղուածոյ հատուածներով: Գ. տպագրութեանս «բարեփոխած եւ հարստացրած», ըլլալու առաւելութիւնը առաջնոյն վրայ յայնմ է որ աւելի նպատակադարմար եղանակաւ ճոխացուած է՝ հատուածներուն ստորեւ նիւթին վերաբերմամբ աշակերտ պատանեաց ուղղուելով հարցումներ հրահանգի համար. մերթ համեմատել կը տրուի հեղինակի մը այս ինչ արձակ կամ ոտանաւոր գրուածքը ուրիշ հեղինակի մը նման գրուածքին հետ, մերթ յառաջ բերուած հատուածներուն վրայէն շարադրութեան նիւթեր կը մատակարարուի անոնց: Բաց աստի, թէպէտ «Հայ հեղինակներ» անունը կը կրէ, սակայն արգեամբք ըլլալու էր յարակից նա՝ եւ «Հայ թարգմանիչներ», ինչպէս ինքն իսկ աշխատասիրողը գի-

տել՝ կու տայ յառաջընթանին մէջ. որով պատանեաց թարմ մտքին ճաշակ կը տրուի ոչ միայն իւր հարազատ ազգակիցներուն հետ մտածելու, այլ նաեւ օտար կիրթ մտքերն ալ հայացընելու, եւ այս ահա՝ երկրորդ առաւելութիւնն է: Գովելն է եւ երրորդը. բաց ի նորագոյն հեղինակներէն կան թարգմանաբար յառաջ բերուած կտորներ — թէ՛ եւ սակաւաթիւ — մեր հնագոյն պատմական մատենագրութիւններէն ալ՝ «աւելի հասկանալի լինելու... աշակերտների դիւրութեան եւ նիւթի հեշտ իւրացման համար» (էջ 4): Ըստ այսմ, «Հայ հեղինակներ»-ը այս վերջին տպագրութեամբ աւելի բարձրագոյն դասընթացքներու յարմարելու կը ձգտի: Կը մաղթենք ազնիւ հրատարակչին՝ այրի Մ. Անցեանի գործոյն չորրորդ եւ աւելի տպագրութիւններ ալ, եւ մանաւանդ պայծառ լոյս «Հայ հեղինակներ», ու Բ. հատորին, որ «տպագրութեան պատրաստ» կը յայտարարուի:

Ի Ա.

Կ. Բ. ԱՆՍԻՄԵԱՆ: — Նոր դասագիրք Հայոց պատմութեան: Ա. տարի, ըսգմանքիւ պատկերներով ու քարտեզով: Կ. Պոլիս. 1909:

«Բանասէր», ուսումնասէր խմբագրապետին աշխատասիրութիւնն է այս դասագիրքը, որ, ինչպէս հեղինակը կ'ըսէ, նոր ոճով դասագրքերու զգալի պէտքը գոհացընելու որոշուած է: Բովանդակութեան տարածութիւնը՝ մատաղ մտքերու տարրորութեան պատշաճեցուած, միանգամայն դասերու եւ պատմածներու յօդուածական բաժանումները կը կազմեն անոր գլխաւոր առաւելութիւնները: Բովանդակութեան գուրս ձգուած չեն, շատ խոհմութեամբ, առասպելական մասերն ալ: Գասագիրքս իրր համատեքի պատկեր մըն է, ուր կարգաւ հանդիսի կ'անցնին քաղաքական, կրօնական եւ ուսումնական կէտերէն հիմնական մասերն: Աւագման տեսակետով փոքր դեր չեն կատարեր նշանաւորագոյն անձանց եւ քաղաքաց պատկերները, նաեւ պարունակութեան համապատասխան քարտէսն:

Ասկայն աակաւին կը պակսին գրքիս կատարելութեանը քանի մը հարկաւոր պայմաններ: Լեզուի բացատրութեան կերպը հեռի է այն պարզութենէն եւ կոկիւթներէն, որ կը պահանջուի տարրական դասընթացքի որոշուած գրքէն: Ամբողջ գրքի ընթացքին մէջ չենք հանդիպիր եւ ոչ մէկ թուականին, բայց գոնէ գը-